

підготовку людей високої освіченості й моралі, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукомістких та інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці;

- створення необхідних умов для розвитку обдарованих дітей і молоді;
- підтримка дітей і молоді з особливими потребами;
- формування здорового способу життя, розвиток дитячого і юнацького спорту, туризму;
- етичне, естетичне та екологічне виховання;
- наступність і неперервність освіти;
- інноваційний характер навчально-виховної діяльності;
- різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізація навчання й виховання;
- моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;
- створення умов для ефективної професійної діяльності, підтримки працездатності та збереження здоров'я педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу.

У Доктрині передбачене подальше поєднання освіти з вихованням на розширенні гуманістичного підґрунтя їхньої реалізації. Зокрема, національне і громадянське виховання є одним з головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування в дітей і молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь¹⁴.

Таким чином, дослідження проблем впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні дає підстави для деяких узагальнень.

Впровадження Концептуальних засад гуманітарної освіти виступає як важлива складова і в той же час необхідна умова трансформації освітньої системи в Україні.

Складність протікання процесу гуманізації та гуманітаризації української освіти, і вищої освіти зокрема, обумовлена співпадінням у часі глобальної кризи світової освіти ьз загально-суспільною кризою в українському суспільстві і відповідного резонансу кризових явищ у освітянській галузі України.

Гальмування процесу гуманізації освіти в Україні відбувається також внаслідок дії “освітніх міфів” щодо стану й моделей розвитку української освіти та змісту як соціально-гуманітарних, так і природничих дисциплін у ВНЗ.

Долаючи труднощі і перешкоди, відбувається поступова, послідовна й неухильна трансформація освіти на гуманістичних засадах. Цей процес набуває все більшої нормативної визначеності та відповідного теоретико-методичного забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. виступає теоретичним документом, який, з одного боку, завершує процес створення теоретичного підґрунтя та практичних змін у навчально-виховному процесі, організації й управлінні вищою освітою, які, у цілому, забезпечують незворотність гуманістичної трансформації вищої освіти. З іншого боку, у цьому документі закладено теоретичні орієнтири на подальше поглиблення гуманізації та гуманітаризації вищої освіти шляхом надання гуманістичній трансформації особистісного спрямування.

О.С. АЛЕКСАНДРОВА

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕЯКИХ РЕАЛІЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Докорінні зрушення, що відбуваються в соціально-економічному та соціокультурному просторі посттоталітарного, пострадянського суспільства, у тому числі і в Україні, передбачають

¹⁴ Див.: Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект). – К.: Шкільний світ, 2001. – С. 6.

поглиблене осягнення економічного виміру суспільного буття, і насамперед такого важливого чинника соціального оновлення, як конкуренція.

Виключно особливостями сучасних соціальних трансформацій посттоталітарних суспільств *актуальність* цього дослідження не обмежується. Становлення постіндустріального суспільства, глобалізація, процеси утворення складних соціальних систем (наприклад європейського співтовариства) передбачають осмислення специфіки та тенденцій розвитку конкуренції як чинника суспільного розвитку та складової сучасних трансформаційних процесів.

Треба відзначити, що феномен конкуренції став останнім часом об'єктом зростаючої уваги дослідників різних країн і світоглядних орієнтацій. У тому чи іншому контексті – соціологічному, морально-етичному, соціально-психологічному, культурологічному, методологічному тощо – до нього зверталися А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, К. Поппер, Ж.-П. Сартр, Е. Тоффлер, Е. Фромм, К.Г. Юнг та інші дослідники, що служить свідченням багатоаспектності й укоріненості цього феномена в структурах соціальності сьогодення.

Виразне посилення інтересу до феномена конкуренції спостерігається і в країнах пострадянського простору, зокрема в дослідженнях А. Шмельова, М. Гельвановського, Г. Азоева, А. Юданова, Р. Фатхутдинова.

У вітчизняній філософії ставлення до проблеми конкуренції, буття людини в конкурентному середовищі висвітлюється в працях С. Кримського, В. Скуратівського, Н. Хамітова, П. Гнатенка та інших дослідників.

Але зазначимо, що вивчення конкуренції носило несистематизований характер і було пов'язане, в основному, із соціально-економічними процесами в суспільстві. З поля зору вчених випали питання впливу конкуренції на соціальний розвиток, що можна проаналізувати через розкриття змісту цього феномена.

Саме тому для дослідження конкуренції в сучасному суспільстві вважається доречним поставити за *мету роботи* розкриття змісту цього феномена через виокремлення основних його видів у різних сферах життєдіяльності суспільства. Для досягнення мети можна виділити такі *задачі*: проаналізувати специфіку розвитку конкуренції в різних галузях суспільного буття, у тому числі й у міжособистісній взаємодії, а також навести класифікацію основних видів конкуренції.

У кожній галузі життєдіяльності суспільства конкуренція має свою специфіку.

Так, в економічній галузі виокремлюють такі види: конкуренція вільного ринку (досконала конкуренція), недосконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополістична конкуренція [1, с.115-136; 2, с.151-180].

Розрізняють також міжгалузеву конкуренцію – перелиття капіталів з однієї галузі в іншу, переслідуючи більш високу норму прибутку, та внутрішньогалузеву конкуренцію, у ході якої формується рівноважна ціна. Існує цінова (ведеться через зміни цін) і нецінова (ведеться за рахунок зниження витрат, підвищення якості продукції тощо) конкуренція [3, с.310].

Є також недобросовісна конкуренція [4, с.127], при якій використовуються методи конкурентної боротьби, пов'язані з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції. Її засобами є цінова дискримінація, фальшива реклама, різні види прямого втручання, шпіонаж [5, с.13].

Західна сучасна теорія пропонує, поряд з уже відомими видами економічної конкуренції, виокремити ще атомістичну (ринкова структура, при якій кількість фірм дуже велика, і тому кожна з них конкурує незалежно), а також дійову конкуренцію (її концепція виникла в результаті розуміння того, що абстрактна модель досконалої конкуренції на практиці є недосяжним ідеалом, це набір відповідних критеріїв, які відбивають конкурентність ринку і тому можуть слугувати основою для формування та реалізації політики конкуренції) [6, с.537].

В економічній галузі суспільства виявлений специфічний вид конкуренції – податкова конкуренція, яка відображена у відповідній теорії. Її основна ідея зводиться до того, що в межах держави регіональні влади виступають як продавці послуг, зарахованих до категорії “суспільних благ”. Ціною таких послуг є ставки податкових платежів. Потенційними ж покупцями є бізнес і населення, які при бажанні “голосують ногами”. Відповідно до такого “голосування” змінюється оподаткована база та сума податкових надходжень у конкретних регіонах. При

цьому кінець боротьби за платників податків залежить від наявності або відсутності координації в політиці конкуруючих регіонів [7, с.147].

У політичній галузі конкуренція виявляється перш за все у фундаментальному її елементі – політичній організації суспільства, через суперечливу взаємодію політичних партій, суспільно-політичних організацій і рухів, трудових колективів з їх органами місцевого самоврядування, держави та її інститутів. Політична конкуренція наявна також між окремими державами, а останнім часом – між блоками країн і навіть цивілізацій за володіння економічними перевагами. У політичній сфері основним видом конкуренції є конфлікт.

Конфлікт як конкуруюча взаємодія (за нашим визначенням виду конкуренції) у системі державного врядування “у крайньому разі для відкритих, виявлених суперечностей, завжди втілюється у відповідних формах поведінки суб’єктів, частіше за все виражених у асиметричних системах дій і контрдій сторін, об’єднаних протистоянням” [8, с.155]. При всій наочності структурної цілісності та впорядкованості системи державного регулювання, як зазначав А.І. Соловйов, їй властива серйозна функціональна роздробленість (наприклад, прагнення окремих міністерств, відомств, урядових комісій і тому подібних структур привласнити функції інших, у тому числі й органів врядування, що стоять вище). Отже, адміністративно-державна сфера і є досить неврівноваженою біполярною системою. У ній наявні всі три ідеальні типи конфліктної поведінки (вони виокремлені в моделі А. Раппорта) – боротьба, гра та спір [8, с.156].

Конкуренція в політичній сфері виявляється також на рівні суперечливої взаємодії еліт. Можливості стратегій мобілізації “соціального капіталу” та характер політичного й економічного механізму, що виникає на базі цієї консолідації, знаходяться в абсолютній залежності від варіантів консолідації економічних еліт – лідерів олігархій та регіональних еліт [9, с.17]: “консолідовані еліти” створять передумови для авторитарного політичного режиму з метою швидкого становлення інтегрованого соціального механізму, пов’язаного із взаємодією соціальних сегментів, що зберігають свою відносну відокремленість, і який ґрунтується на “номенклатурно-аристократичній” моделі соціальної мотивації та мобільності, на суттєвому підвищенні стабільності й стійкості господарського механізму. Скоротяться транзакційні витрати при відносно низькому рівні інноваційного потенціалу, необхідного для ефективної ринкової економіки. “Конкуруючі еліти” блокуватимуть формування будь-якого, навіть незначного, інтегрованого соціального механізму, перешкоджатимуть зростанню стабільності функціонування та підвищенню ефективності господарського механізму, проте будуть опорою для збереження конкуренції в політичній сфері, підтримкою для номінально демократичних політичних інститутів. Збережеться соціальний простір для індивідуальної активності та мобільності.

Таким чином, конкуренція в політичній сфері виявляє себе в існуванні демократії та в демократичному розвитку суспільства.

Як стверджує В.Я. Гельман, “джерелом формування політичної конкуренції (без якої про демократизацію не доводиться говорити) у пострадянському суспільстві слугують не “пакти”, а розколи еліт” [10, с.61]. Сучасні внутрієлітні конфлікти відкрито проявлялися лише в пострадянський період, але формувалися значно раніше та стали продуктом радянської модернізації. Поряд із наявністю структурних обґрунтувань розколів не менш важливою умовою для виживання політичної конкуренції є її неусувний характер, що можливо, за В.Я. Гельманом, при відносному балансі ресурсів, здатних мобілізувати на свою користь учасників конфлікту. Сучасні результати трансформації частини пострадянських політичних режимів, зокрема в Україні, і на національному рівні, і на рівні регіонів призвели до встановлення політичної конкуренції при перевазі неформальних інститутів, що можна розцінити як проміжні результати [10, с.64].

Зауважимо, що “навіть якщо демократія в принципі здатна діяти будь-де, це не означає... її міцності як устрою, ніби демократію легко заснувати або що їй, коли вона вже встановлена, приписано вижити” [11, с.6-7].

І. Шумпетер у праці “Капіталізм, соціалізм і демократія” запропонував підхід, який означував собою таке: замість того, щоб упокоритися перед владою (за Гоббсом) або підкорити владу, її можна контролювати, перетворивши в об’єкт електорального змагання [12, с.27].

Сучасні покоління вчених думали про те, що необхідно для встановлення демократії, а в нашому розумінні – політичної конкуренції.

Імпульсом для появи інституційного напрямку слугувало твердження Х. Лінца про те, що парламентські системи стабільніші за президентські. За Лінцом, президентські системи хвиляють на розколи і всередині політичної культури, і між президентами та конгресом, і не володіють достатніми інституційними механізмами для їх подолання. Парламентські ж системи проголошувалися ним стійкішими та краще пристосованими для того, щоб долати кризи керівництва.

До літератури економічного напрямку належить робота А. Пшеворського з колегами. Вчені констатують, що хоча встановлення демократії не передбачається економічним розвитком, існує залежність між його рівнем (зокрема, рівнем валового прибутку) і довговічністю демократії.

Складніше встановити які-небудь конкретні висновки в літературі культурного напрямку. С. Хантінгтон стверджує, що для стійкості демократії необхідна прихильність демократичних цінностей з боку політичних еліт [13, с.54-55].

А.В. Нестеренко зазначає, що, на відміну від тоталітарної, ліберальна або партисипативна система є режимом, який базується на керуванні не владного класу чи іншої соціальної групи, а саме більшості вільних громадян, які і здійснюють керування державою незалежно від їх приналежності до певного класу, нації, партії, громадської організації тощо. “Будь-яка концепція демократії при її реальному втіленні вимушена вдаватися до фікцій та підміняти в принципі недосяжну ідею влади свого народу практикою влади більшості”. У тоталітарній концепції влада більшості розуміється як влада партії, класу, нації. У ліберальній – як влада більшості вільних громадян [13, с.52-53].

У ліберально-демократичних системах держава забезпечує права та свободи громадян, їх власність, безпеку. Така концепція ліберальної (партисипативної) демократії починається з робіт філософів Нового часу – М. Макіавеллі [14], Г. Гроція [15], Т. Гоббса [16], Д. Локка [17], які описують саме створення держави як результат укладення суспільної угоди. Подальшого поглиблення концепція ліберальної демократії набула у творчості Ж.-Ж. Руссо [18] і Ш. Монтеск’є [19].

В. Качоха вказує на таке розуміння К. Поппером демократії: “К. Поппер писав, що, на жаль, “демократія не дає розуму”. Помилковою є також думка про те, що сама демократія сприяє виродженню влади та несправедливості її інститутів. Він вважав, що в цьому слід “звинувачувати нас самих” – бо це ми, громадяни, відмовилися від думок про покращання цих інститутів, від контролю за владою, від її поліпшення. Поппер підкреслював, що демократичні інститути необхідні не тільки для контролю над діяльністю влади в умовах демократії, але й для підготовки “довгострокових політичних програм”, які носять “інституційний характер” [20, с.53].

У соціальній галузі конкуренція відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою видів і форм діяльності соціальних суб’єктів (особистості, соціальної групи, класу, суспільства) як способу свідомого перетворення дійсності.

Специфіка виявлень конкуренції в духовній сфері суспільства полягає в тому, що духовна сфера, взаємодіючи з іншими сферами, не тільки виражає особливості суспільного буття, але й створює його. Тому в сучасному українському суспільстві сама постановка питання про необхідність культури конкуренції відбиває специфіку суспільного розвитку, але, з іншого боку, може сформувати відповідні культурні правила та норми ведення конкурентної боротьби.

Будь-яке суспільство є певною ієрархією. Отже, у ньому наявна вертикальна конкуренція, основою якої є нерівність соціальних ролей і повноважень її учасників. Горизонтальна конкуренція передбачає взаємодію суб’єктів у межах конкурентної сфери, з приблизно рівними вихідними позиціями.

На основі вищезазначеного пропонуємо класифікацію видів конкуренції:

1. Стосовно всіх галузей життєдіяльності суспільства існує реальна та потенційна конкуренція.
2. З точки зору функцій та результативності можна виокремити такі види конкуренції:
 - позитивні (конструктивні);

– негативні (деструктивні).

3. За цілями, які мають суб'єкти конкуренції:

- особистісні;
- групові;
- суспільні.

4. За кількістю учасників конкуренції:

- міжсуб'єктні;
- локальні;
- загальні.

5. За видами динаміки в конкуренції: конкуренція як процес проходить три фази свого існування: Виникнення-Розвиток-Згасання.

На етапі виникнення:

- стихійні;
- заплановані.

З урахуванням тимчасових показників на етапі розвитку конкуренції:

- короткочасні;
- середньочасові;
- тривалі,
- довгострокові.

На етапі згасання конкуренції:

- згасаючі самостійно, природним шляхом;
- згасаючі насильницьким шляхом (наприклад, за допомогою державного регулювання).

6. З етичної точки зору можна виокремити:

- соціально прийнятні види конкуренції;
- соціально заперечувані види конкуренції.

7. За правовим підходом виділяємо:

- легітимні види конкуренції;
- кримінальні види конкуренції.

8. З точки зору історичного генезису суспільства:

- доіндустріальна конкуренція;
- індустріальна конкуренція;
- інформаційна конкуренція.

9. З точки зору соціально-політичного устрою суспільства:

- – конкуренція в традиційному суспільстві (у суспільствах, де існують переважно продиктовані правила й статуси (кастові, станові суспільства), конкуренція, як правило, менш помітна, вона переміщується в малі групи, ті або інші організації, де люди прагнуть бути “першими серед рівних”);
- – конкуренція в демократичному суспільстві;
- – конкуренція в тоталітарному суспільстві.

10. За протиборством політекономічних систем:

- – розподільна політекономічна система й особливості видів конкуренції в ній;
- – ринкова система та ринкова конкуренція.

11. За рівнями організації матерії:

- – конкуренція в органічному світі, тобто біологічна конкуренція;
- – соціальна конкуренція.

Конкуренція біологічна виражається на рівні природного відбору. Природний відбір у дарвінівському розумінні містить три компоненти: 1) виникнення чисельності наслідуваних малих різноспрямованих мутацій; 2) виживання найбільш пристосованих з них у результаті конкуренції істот і прямої взаємодії із середовищем; 3) акумуляція малих мутацій, що виживають протягом кількох поколінь, в адаптивні ознаки, більшість з яких “чомусь” виявляються прогресивними [21, с.104-105].

Слід враховувати те, що Дарвін запозичив у Мальтуса та вніс в основне визначення життєвих властивостей геометричну прогресію розмноження і, звідси, безпощадний відбір за рахунок масової загибелі непристосованих [22]. Однак, як було показано П.А. Кропоткіним [23], Н.Я. Данилевським [24] та іншими дослідниками, по-перше, наявна широка внутривидова консолідація, що сприяє колективному виживанню; по-друге, існує багато внутривидових обмежень на чисельність популяції [25]. К. Лоренс вказує на те, що формулу Ч. Дарвіна, яка перетворилася в модний та часто зловживаний вислів, зазвичай відносять до боротьби між різними видами. “Насправді ж “боротьба”, про яку говорив Дарвін і яка рухає еволюцію, – це в першу чергу конкуренція між найближчими родичами. Те, що примушує вид, яким він є сьогодні, зникнути – або перетворює його в інший вид, – це який-небудь успішний “винахід”, що випав на долю одного або кількох побратимів за видом у результаті випадкового виграшу у вічній лотереї мінливості. Нащадки цих щасливців дуже скоро витісняють усіх інших, отже, вид буде складатися тільки з істот, які володіють новими винаходами” [26, с.30].

Однак точка зору, згідно з якою соціальна еволюція, соціальний прогрес тісно пов’язані та забезпечуються ринковою економікою й конкуренцією, достатньо поширена й практично прийнята всіма.

Останнім часом чітко почав виявлятися ще один вид конкуренції – його можна окреслити як гендерну конкуренцію. Її особливості полягають у такому. Суттєвим чинником, який підвищує цінність робітника в очах роботодавця, є можливість ним маніпулювати – змінювати графік роботи та виробничі функції, використовувати у понаднормових роботах, відправляти в термінові відрядження тощо. Обтяженість сім’єю слугує важливим обмеженням гнучкості жіночої праці та можливості її використання на різних видах робіт, що знижує конкурентоспроможність жінок порівняно з чоловіками, навіть тоді, коли в жінок немає сім’ї та дітей. У ряді випадків роботодавець-чоловік виявляє активну гендерну солідарність і, більше того, зацікавленість у тому, щоб не допустити жінок у галузі, де чоловіки вже посіли пануючі позиції. Це стосується і горизонтальної, і вертикальної професійної посадової сегрегації [27, с.60-61].

У сучасному суспільстві, зазначає В.А. Суковата, існують антифеміністські міфи. Основними з них є:

1. Бізнес – нежіноча справа. Прийнято вважати, що до успіху веде тільки одна, гіпермаскулінна стратегія, яка полягає в бінарній ультимативності “або-або” (або ти переможець, або ти переможений). При цьому заперечується сама можливість будь-якої іншої, крім агресивно-конкурентної, моделі підприємництва.

2. Медико-біологічний міф, згідно з яким, вступаючи в конкурентну боротьбу, жінка йде проти свого “природного” призначення і, як наслідок, її здоров’я погіршується, здатність до зачаття, виношування та народження дітей падає.

3. Психологічний міф, який базується на побоюванні, що жінка, ставши економічно незалежною, підвищить свої вимоги до обранця. Сама асиметрія привілеїв, яка виправдовує і навіть культивує “чоловічий” егоїзм та засуджує “жіночий”, ще раз підтверджує те, що слабкий розвиток жіночого підприємництва, за В.А. Суковатою, зумовлений не стільки економічними, скільки “гендерно-політичними” причинами – принципом розподілу влади у суспільстві.

4. Евристичний міф стверджує, що жінка не здатна до прийняття швидких рішень в екстремальних ситуаціях, які неминучі у сфері бізнесу. Таким чином здійснюється спроба гендеризації професій (і доходів) через романтизацію підприємництва як “військової”, тобто маскулінної форми діяльності, що протиставляється ніби “мирній” праці службовців за наймом [28, с.70-71].

Продовжуючи аналіз гендерної конкуренції, можна відзначити, що в середині ХХ ст. К. Корнер досліджував цікавий феномен під назвою “страх успіху”, в основу якого покладене психологічне уникання успіху через внутрішній страх, який не має раціонального пояснення. Пізніше К. Корнер запропонував оригінальну інтерпретацію механізму виникнення цього феномена. В основі його, на думку автора, не “боязнь успіху”, а страх перед його зовнішніми наслідками. Жінок лякає втрата жіночності, привабливості для чоловіків та можлива розплата за успіх – соціальне знедолення [29].

Однак сучасні наукові дослідження піддають сумніву факт психологічної непридатності жінок конкурувати нарівні з чоловіками.

Отже, проаналізувавши деякі реалії сучасного суспільного буття щодо специфіки та тенденцій розвитку конкуренції, можна зробити такі висновки:

За змістом, який був розкритий через основні види конкуренції, цей феномен є невичерпним.

Конкуренція існує в усіх галузях життєдіяльності суспільства і на всіх етапах його розвитку.

Головна роль конкуренції розкривається у відносинах перерозподілу обмежених ресурсів соціуму, через які здійснюється регулювання соціально-економічними, політичними та духовними процесами.

Для посилення позитивного впливу конкуренції на розвиток українського суспільства, а також для дотримання етичних принципів у ринковій діяльності необхідна імплементація конструктивного світового досвіду щодо оптимізації процесів регулювання конкуренції.

Докорінні зрушення в економічному бутті українського суспільства, процеси соціокультурної трансформації України вимагають пошуку нових теоретичних підходів до соціально ефективного регулювання конкурентних відносин у соціумі, що можна визначити за перспективу подальшого наукового дослідження феномена конкуренції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических знаний. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
2. Харвест Дж. Постигаем экономику: Пер. с англ. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 484 с.
3. Экономическая энциклопедия / Гл.ред. Л.И. Абалкин. – М.: ОАО «Экономика», 1999. – 1055 с.
4. Коноплицкий В., Филина А. Это – бизнес: Толковый словарь экономических терминов. – К.: МСП «Альтпрес», 1996. – 448 с.
5. Духов В.Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса. – К.: ИМСО МО Украины, НВФ «Студцентр», 1997. – 175 с.
6. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
7. Яковлев А. Почему в России возможен безрисковый уход от налогов // Вопросы экономики. – 2000. – № 11. – С. 134-153.
8. Соловьев А.И. Конфликты в государственно-административной сфере // ПОЛИС. – 1997. – № 4. – С. 154-165.
9. Дискин И.Е. Хозяйственная система России: проблемы индустриального генезиса // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 5-19.
10. Гельман В.Я. Постсоветские политические трансформации: наброски к теории // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 55-69.
11. Шапиро И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики // Политические исследования. – 2001. – № 3. – С. 6-16.
12. Шапиро И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики // Политические исследования. – 2001. – № 4. – С. 27-37.
13. Шапиро И. Переосмысливая теорию демократии в свете современной политики // Политические исследования. – 2001. – № 5. – С. 54-65.
14. Макиавелли Н. Государь: Сочинения. – М.: Эксмо-Пресс; Харьков: Фолио, 1996. – 656 с.
15. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Пер. с латин. – М.: Госюриздат, 1957. – 868 с.
16. Гоббс Т. Левіафан. Або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К.: Дух і Літера, 2000. – 600 с.
17. Локк Д. Два трактата о государственном правлении // Локк Д. Избранные философские произведения. – Т.2. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с.

18. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: Трактаты. – М.: Канон-пресс, 1998. – 416 с.
19. Монтескье Ш. О духе законов // Монтескье Ш. Избранные произведения. – М.: Наука, 1955. – 397 с.
20. Качоха В.К. Поппер: альтернатива обществу будущего // Вопросы философии. – 2002. – №6. – С. 48-59.
21. Хайтун С.Д. Социальная эволюция, энтропия и рынок // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 94-109.
22. Воейков Л.В. Теория Дарвина: истина или заблуждение // Химия и жизнь. – 1994. – № 3. – С. 29-33.
23. Кропоткин П.А. Взаимная помощь как фактор эволюции // Химия и жизнь. – 1993. – № 12. – С. 38-43.
24. Корочкин Л.И. Эволюционная теория: драма в биологии // Химия и жизнь. – 1993. – № 12. – С.44-57.
25. Штеренберг М.И. Опыт религиозно-научного подхода к проблеме биологической эволюции // Философия хозяйства. – 2002. – № 1. – С. 191-206.
26. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»): Пер.с нем. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 272 с.
27. Московская А.А. Стереотипы или конкуренция? Анализ некоторых гендерных предпочтений работодателей // Социологические исследования. – 2002. – № 3. – С. 52-61.
28. Суковатая В.А. Бизнес-леди: мифы и реальность // Социологические исследования. – 2002. – № 11. – С. 69-77.
29. Психология лидерства: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Минск: Харвест, 2004. – 368 с.

В.М. ВАСИЛЬЧЕНКО

НАЦІЯ Й НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ

Розібратися з національним питанням завжди надзвичайно складно. Складність його полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються процеси, які підтверджують прогностичні висловлення В.І. Леніна [1] про інтернаціоналізацію економічного розвитку капіталістичних країн і руйнування національних обмежень, а з іншого боку відбувається активізація етносів за самовизначенням. Нація, як здобуток капіталістичного ладу, виявилася гальмом розвитку капіталізму на більш високих його стадіях.

Суспільство, економічною основою якого є приватна власність і ринкові відносини, потребує вільного перетину національних кордонів. Саме інтернаціоналізація капіталів дає простір для розвитку продуктивних сил, об'єднання наукових досягнень світової спільноти. Ще більшого об'єднання зусиль народів планети Земля потребують проблеми, які пов'язані з екологією довкілля. Екологічні проблеми не завжди вирішуються окремою країною, нацією, бо вони об'єктивно все частіше не можуть бути приборкані в певних національних межах. Формування єдиного господарського середовища – це нагальна проблема сьогодення нашої планети. А звідси потреби в спілкуванні людей, вільному переміщенні з однієї країни в іншу капіталів, енергетичних ресурсів, робочої сили, що вимагає капіталістичний ринок.

З іншого боку, як уже було сказано, відбувається намагання певних етносів підняти рівень свого життя у відповідності з територіальними і географічними можливостями, тими природними багатствами, які мають важливе значення для розвитку економіки: багаті землі, великі запаси енергетичних ресурсів, корисних копалин і т. д. Як показує світовий досвід, держави, які зберегли національну незалежність, маючи такі багатства, змогли забезпечити своєму народові належний життєвий рівень. Саме на цій підставі еліта окремих етносів намагається розбудити свій народ і підняти на боротьбу за створення своєї суверенної держави. Але це питання дуже складне. В умовах нинішнього розвитку економічних відносин створені міжнародні організації й інститути, які регулюють і пом'якшують негативні наслідки капіталістичного ринку. Ці організації підпорядковані капіталам розвинутих країн, які спрямовують їхню діяльність на користь своїх народів. Визнавши право на територіальну незалежність країн третього світу, яка сформувалась у другій половині ХХ ст., розвинені країни не хочуть допустити